

УДК 94 «477» (19)

Зміни в економічних і правових передумовах корупційних зловживань соціальних верств підросійської України (друга пол. XIX – поч. XX ст.)

С.С. ПАДАЛКА

Київський національний університет ім.Т.Шевченка, м. Київ, Україна,
E-mail: seriogap@ukr.net**Авторське резюме**

На основі репрезентативного кола джерел, масиву літератури розглянуто зміни в економічних і правових передумовах корупційних діянь різних верств суспільства (чиновників, міщан, селян) у другій половині XIX ст. Наукова література, яка включає проблеми соціальних відносин, лише почасти розглядає проблему зловживань бюрократії, а також прояви форм порушень з боку громадян тощо. Важливість окресленої проблеми зумовлюється, перш за все, необхідністю мати чітке уявлення про соціально – економічні реалії українського суспільства. З'ясовано, що після 1861 р. в підросійській Україні склалась низка нових економічних, політичних, соціальних передумов поширення зловживань владою, а також були відкриті нові більш якісні засоби протидії корупційних діянь.

Враховувався фактор наступності та перспективності у розвитку соціальної сфери українського суспільства. Значна увага приділена з'ясуванню історичних чинників, зсувів у орієнтирах та оціночних судженнях суспільних верств.

Вперше в історіографії на основі специфічного методологічного інструментарію проаналізовано вплив чинників, що сприяли поширенню корупційних зловживань як посилення регулярної функції держави, незавершеність формування відносин власності, шляхів незавершеності формування відносин власності, шляхів розбудови ринкового середовища. Особлива увага приділена з'ясуванню обставин змін у масовій самосвідомості сприйняття зловживання владою, казнокрадства). Підкреслено, що в підросійській Україні складались обставини, коли хабарництво виступало одним з елементів управління державними і суспільними справами. Значне місце в статті знайшли сюжети з'ясування правових чинників, що спричиняли корупційні діяння. Розкрито вплив обмежувальних факторів, надмірних форм контролю, несистематизованості законодавства на економічні процеси, благополуччя державної бюрократії. Показано роль хабарництва в організації, устрої і функціонуванні політичної влади. Визначається, що корупція спричиняла великий соціальний, економічний збиток.

Ключові слова: корупція, лихоїмство, чиновник, хабар, казнокрадство, кримінальне законодавство, суспільство.

Changes are in economic and legal pre-conditions of corruption abuses of social strata Russian Ukraine (the second half. XIX - early. XX century)

S.S. PADALKA

T. Shevchenko national university of Kyiv, Kyiv, Ukraine, E-mail: seriogap@ukr.net

Abstract

Based on a representative range of published and archival and archival sources, literature array covers changes in the economic and legal preconditions corruption of various segments of society (government officials, burghers, peasants) in the second half of the XIX century. The literature, which includes problems of social relations only partly considers the problem of abuse of bureaucracy and manifestations forms of violations by citizens and others. The importance of the described problem is determined, first of all need to be clear about the socio - economic realities of ukrainian society. It was found that after 1861 when a Russian Ukraine has developed a number of new economic, political and social conditions spread abuse of power, and opened new better means of combating corruption.

Take into account the factor of continuity and development prospects in the social sphere ukrainian society. Considerable attention is dedicated to historical factors, shifts in the orientation and value judgments social strata.

For the first time in historiography based on specific methodological tool analyzes the influence of factors that contributed to the spread of corruption abuses as strengthening the regular functions of the state, incompleteness of property relations, ways incompleteness of property relations, ways of developing market environment. Particular attention is given to clarify the circumstances of changes in mass consciousness perception of abuse of power, embezzlement). It is emphasized that in Ukraine during the Russian consisted circumstances where bribery advocated a government controls and social affairs. A significant themes found in the article clarifying legal factors that were causing corruption. Reveals the impact of restrictive factors, excessive forms of control, nesystematyzovanosti legislation on economic processes welfare state bureaucracy. The role of bribery in the organization, structure and functioning of political power. Determined that corruption entailed great social, economic damage.

Key words: corruption, lyhoymstvo official, bribery, embezzlement, criminal law, society.

Постановка проблеми. Корупція – це складне, негативне явище, котре перетворилося на глобальну проблему не тільки для України, але для світового співтовариства в цілому. Це зумовлено її поширеністю у світі, динамічною зростанням темпів та помітним відставанням адекватних засобів протидії. Цілком очевидно, що корупція стала однією з головних загроз для розвитку країн, оскільки вона заважає нормальному функціонуванню інститутів держави, охоплюючи як соціальне, так і правове поле життєдіяльності суспільства. Витоки корупції України мають історичний характер. Нагромадився певний історичний досвід боротьби з цим явищем. Влада намагалася формувати в суспільстві лицемірне ставлення до корупції.

Корупція є правопорушеннями, пов'язаними зі зловживанням владою проти держави і громадян, що підривало норми права, порушувало право громадян, призводило до втрати суспільних ресурсів і послаблювало національну єдність. В 2011 р. було ухвалено Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції». В цьому контексті й актуалізується потреба у проведенні дослідження, висвітлення історичних передумов корупції.

Аналіз наукових досліджень. На сьогоднішній день ця важлива проблема в Україні залишається актуальною, необхідною, а також має велике наукове, світоглядне і практичне значення. Деякі аспекти цієї проблеми висвітлювались у контексті з'ясування управлінської системи, суспільного ладу і права, що існували в Україні у другій половині XIX – поч. XX ст. Процес більш глибокого історіографічного осмислення проблеми розпочався з 1990-х років. Аспекти корупції розглядалися в окремих сюжетах праць присвячених різним сферам суспільного життя, історії державних установ, державної служби. Сюди належать праці О. Рєнта, В. Шандри, В. Молчанова, С. Дегтярьова. Особливе значення для з'ясування даної проблеми мали напрацювання зарубіжних, зокрема російських дослідників.

Соціально – політичний і правовий аспекти корупції також досліджуються М.І. Мельником, Є.В. Невмержицьким, зокрема в докторській дисертації, монографії та навчальному посібнику. Автори ґрунтовно аналізують політичну корупцію, визначаючи передумови і причини її виникнення.

Метою дослідження є вивчення особливостей передумов корупційних діянь у середовищі різних суспільних верств, державних установ, що почали складатись після Великих реформ 1860 – 1870-х років, а також зазнавали трансформації під впливом змін політичного курсу Російської держави.

Виклад основного матеріалу. В 1860 - і роки в підросійській Україні корупція про-

довжувала виступати в ролі природної реакції стиснутого ринку на непомірне втручання держави в економіку. Зменшення економічної ролі держави безумовно дозволяло знизити прояви корупційних діянь. З розширенням регуляторних функцій держави в економіці створювало нові можливості для чиновників у хабарництві і крадіжках. Реалії були такими, що у багатьох випадках хабар залишився єдиним шляхом подолання зловживання владою. В підручниках права зафіксовано, що хабар дискредитував державну владу, підривав її авторитет. Водночас ніде не було сказано, що хабар часто виступав єдиним засобом досягнення суспільних інтересів і розвитку виробництва. Хабар часто виконував роль одного з найважливіших чинників управління і створював державним чиновникам матеріальні стимули для подолання законів і інструкцій, що протирічили суспільній моралі. Часто аморальні методи здатні були привести до моральних результатів. І навпаки, формальне виконання норм моральності і права могло привести до результату, що протирічив суспільній моралі.

Розвиток капіталістичних відносин, поява акціонерних товариств створювали нові можливості для збагачення бюрократії. Статут будь-яких акціонерних компаній підлягав неодмінному затвердженню самим государем – імператором. Але, перш ніж лягти на стіл монарха, проект статуту мав отримати схвалення в різних відомствах «за належністю». Для запобігання тяганини підприємці часто намагалися включити до складу засновників впливових посадових осіб, що мали зв'язки в столичних коридорах влади. Недарма, скажімо, акції залізничної компанії Курсько – Київської дороги в суспільстві називали «акціями Державної Ради і Сенату», сановники цих установ активно – і небезкорисливо – «проштовхували» залізничні проекти. Гарантом безпечності здійснення підкупу залишалася безнаказаність. Практика виправдальних вироків по корисливих злочинах продовжувалася. З 1873 по 1884 роки більше 65% осіб, притягнутих до суду, були виправдані [5, с. 66].

Причини хабарництва полягали в матеріальній незабезпеченості чиновників, особливо нижчих рангів, у неефективному соціальному контролі, відчуженні людей від суспільства [5, с. 66].

Економічний чинник передумов корупційних діянь зумовлювався і погіршенням матеріального самопочуття різних суспільних верств. В 1860-і роки знана частина причин поширення корупції пов'язувалася з реформами, які зачіпали глибинні суспільні перетворення; політичних і економічних відносин, змін форм власності і пов'язаних із цими модернізаційними явищами в різних сферах.

Серед факторів, що визначали причини

хабарництва були матеріальні потреби. Більшість чиновництва перебувала в становищі нестабільного матеріального забезпечення. Близько однієї чверті їх одержували більше 1 тис. руб. на рік, решта значно менше. Зустрічалися, як їх називали в газетах, «раби державної служби», які мали зарплату сім рублів [6]. Між тим на рубежі XIX – XX ст., з незначними коливаннями в цінах, фунт хліба коштував 4 коп., фунт гов'ядини – 10, фунт вершкового масла – 75 коп. [2]. Державним чиновникам виділялись «квартирні гроші» в розмірі 1/5 жалування [1]. Більшість рядових чиновників проживали в малопридатних для житла приміщеннях. Соціальні протиріччя і антагонізм виявлялися у питаннях відпусток і пенсій чиновників.

При тотальному централізмі, ідеологія якого становила політичний ідеал царського режиму, контроль за діяльністю адміністративного апарату здійснювався тільки зверху і епізодично, його увага була сконцентрована в столиці, тому віддалення від неї свавілля і зловживання владою автоматично зростали. Дефекти соціального контролю при бюрократичному централізмі і нерівномірне насичення чиновниками окремих регіонів також сприяло поширенню корупції.

Контроль за діяльністю чиновника не міг бути ефективним в силу тотальної централізації влади в цілому. Ідеал політичної системи XIX ст. полягав у збереженні царського режиму. Тому контроль за діяльністю адміністративного апарату здійснювався лише зверху і епізодично. Важливі його концентрувалися в центрі. Для губернського життя властивим було повільність, а то й невиконання розпоряджень центральних органів, лихоїмство і зловживання. Зберігалася така собі система колективної безвідповідальності Ревізії виявляли масові випадки невиконання указів, рішень уряду та міністерств. Адміністративним дефектом, що провокував зловживання, була суперечлива система регламентації всіх секторів суспільного життя. Нерозвинутість форм самоврядування і самодіяльності громадян відкривало шляхи для самоуправства чиновників. Україна залишалась регіоном де зберігалась висока кількісна концентрація чиновницького апарату. Один чиновник припадав на 143 чоловік у віці від 16 до 69 років [2].

Джерелом для збагачення чиновника виступав не лише хабар, але й державна скарбниця. Вони тісно пов'язувалися: скарбниця виступала часто джерелом для дачі хабаря. Казнокрадство було справою звичною і нормальною, оскільки: «казна миром живе, и мир казной»; «казна не убогая вдова; ее не оберешь», «от большого немножко – не воровство, а дележка». Переконання «грех воровать, да нельзя миновать» міцно увійшло в народну

свідомість. О. Герцен свого часу зазначав, що крадіжки з скарбниці, собак і книг в Росії і грабунком не вважалися.

Одні чиновники обкрадали скарбницю, другі обчищали обивателя, треті робили і те і інше. Гоголевський Поприщін у своїх записках описував пересічного губернського чиновника: «Фрачишка на нем гадкий, рожа такая, что плюнуть хочется, а посмотри ты, какую он дачу нанимает! Фарфоровой вызолоченной чашки и не носи к нему: это, говорит, «докторский подарок», а ему давай или пару рысаков, или дорожки, или бобер рублей на триста. С виду такой тихенький, говорит так деликатно: «Одолжите ножичка починить перышко», а там обчистит так, что только одну рубашку оставит на просителе» [3, с. 189].

Форми хабара удосконалювалися – брали їжею, хутрами, кріпаками, грошима, послугами, але суть його як форми зловживання владою, як службового злочину зберігалася. Вперта відтворюваність подібного діяння знаходила стихійне відображення в мові, разом з деякими народними еквівалентами терміну, що широко ходила в житку, на кшталт – «вчинити честь», «проявити повагу», «мзда», «корм», «видобуток», «подарунок», «дітлахам на молочішко», «срібло ласощі». Хабар вражав уяву письменників, державних діячів – так народилися: «службові солодощі» (М. Салтиков-Щедрін) і т.д. Хабарництво відіграло значну роль в утворенні великих капіталів в історії приватних багатств.

Людський фактор хабарництва, відчуження та моральна невідповідність займаній посаді також спричиняли корупційні діяння. Навколо фігури чиновника складалося «коло відчуження»: поза стінами канцелярії натовп дрібних і середніх чиновників третирував «суспільство», в самій же канцелярії вони зазнавали нескінченного приниження від начальства, для якого підлеглі – бездушні речі».

Значна частина чиновництва, яке займало нижчі і частково середні «щаблі» соціальної піраміди, матеріально бідували, не мали гарантій зайнятості і відрізнялися нестабільністю положення. Коли хабарників залучали до суду, в якості свого виправдання ті вказували саме цю обставину. Поширенню корупції сприяли і слабкі форми соціального контролю. Бюрократичний централізм практично стримував їх розвиток.

Переважна більшість чиновників не відповідала кваліфікаційним вимогам. Адже навіть серед губернаторського складу управлінців імперії значна кількість їх мала домашню освіту і виховання. Разом з тим протягом досліджуваного періоду одночасно з розвитком університетської освіти намітилися позитивні тенденції в бік підвищення фахового рівня службовців каральних відомств імперії. Однак у цілому си-

туація залишалася складною. Сучасники виділяли наступні причини незадовільного стану і діяльності земської поліції: низькі професійні та моральні якості особового складу земської поліції, недостатня кількість поліцейських чиновників, нераціональний розподіл посадових обов'язків між становими приставами і земським судом, обтяження поліції обов'язками, що не повинні входити до її компетенції. Ситуація у середовищі земської поліції певною мірою покращилася лише, коли у 1860 р. слідство було відокремлене від поліції, а у 1862 р. у процесі проведення поліцейської реформи в окремих регіонах імперії, у т. ч. й українських губерніях, зросла кількість поліцейських станів, на які поділялися повіти. Але, хоча після утворення додаткових станів і поліцейських посад ефективність роботи поліції дещо й зросла, у цілому вона продовжувала залишатися на низькому рівні.

Від хабарництва держава несла великі економічні втрати. Казнокрадство базувалося на ґрунті створеному широкою роздачею казенних підрядів, замовлень, субсидій і гарантій особам, яким надавалася урядом матеріальна підтримка ради політичних міркувань і вигод. Особи, які намагалися одержати казенні підряди чи замовлення, юрбилися на шляху пошуку політичних зв'язків і це вдавалося за допомогою політичного прислужництва чи вимагало грошового еквіваленту – хабара особам, які по своєму службовому становленні стояли біля джерел казенних підрядів.

Особливість хабарництва XIX ст. полягало в тому, що його перестали соромитися, а якщо хтось і висловлював обурену, то він вважався «ідеалістом». Процес «давати – брати» хабар був взаємним, до нього звикли обидві сторони чиновників і прохачів всіляких станів – дворяни, купці, селяни, міщани.

До загальних детермінант корупційних проявів слід віднести і недосконалість законодавства, що покликане регулювати управлінсько-розпорядчу діяльність. У практиці складалася ситуація, коли правив не закон, а чиновник. Великі економічні проекти неможливо було реалізувати, не маючи чиновницького прикриття.

Законодавчий хаос в якому громадянин відчував себе безпорадним, практично створював умови для зловживань чиновників. Видання єдиного «Свода законів Російської імперії» не змогло знищити психологію корисливих самоуправств.

Основною рисою російського законодавства XIX ст. було забезпечення контролю за всім і вся, коли навіть приватне і господарське життя підлягало строгій і формальній регламентації. Більшість указів і законів про торгівлю, промисловість, лісове, сільське господарство нагадували, скоріше, не юридичні, а техно-

логічні інструкції. Так, із «Свода законів Російської імперії» можна було дізнатися, на «законних умовах» належить вигинати метал, обпалювати цеглу, розводити городні культури й багато чого іншого, включаючи протипожежні рекомендації двірникам. Зрозуміло, що контроль за виконанням даних рекомендацій мала здійснювати армія чиновників. Від зашморгу такого контролю рятували недоліки самого апарату: надмірне скупчення чиновників у центральних відомствах і явний дефіцит їх в провінції, а також відсутність бажання і невміння ефективно працювати [6, с. 121 - 122].

Опубліковане і чинне законодавство залишалось несистематизованим. Нормативні акти могли бути неузгоджені між собою. Часто важко було визначити, чи указ має загальнодержавне застосування, чи створений для конкретного випадку. Це призводило до того, що судді при прийнятті рішень часто маніпулювали різними указами. Техніка права залишалася примітивною, що вимагало у кожній державній установі утримувати великий штат канцелярських службовців, писарів. Усе це не дозволяло уникнути різних зловживань, пов'язаних із веденням справ, причому на найнижчому рівні чиновницької ієрархії.

Російське кримінальне законодавство другої половини XIX ст. не надавало ніякого значення вартості предмета хабара як обставини, здатної впливати на ступінь відповідальності. Стаття 373 «Уложения.» 1866 – 1885 рр. вказувала, що відповідальність наступала незалежно чи це була сума грошей або ціна речей, одержана лихоїмцем. Не давалося кваліфікованого визначення і ступені важливості службової функції хабарника, його службового становища. Всі три редакції «Уложения...» обмовляли можливість одержання хабара посадовою особою і через інших, в тому числі дружинну, дітей, родичів, знайомих; визнавали злочин завершеним, «когда деньги или вещи были еще не отданы, а только обещаны ему, по изъявленному им на то желанию или согласию»; передбачали деякі завуальовані способи одержання хабара – «под предлогом прогаша, продажа, мены или другой какой-либо мнимо законной и благовидной сделки». Чиновникам заборонялося вселяти угоди з особами, які вступали в підряди і поставки по тому відомству, де вони. В законодавство закладався обмежувальний сенс. Ст. 73 Уложения «Кто для учения и допущения чего-либо, противного обязанностям службы, принять в дар деньги, вещи или что иное, сколько бы, впрочем, сумма денег или цена вещей, им полученных, не была малозначительна, тот за сие подвергается: лишению всех особенных прав и преимуществ и ссылке в Сибирь или в арестанские отделения по 3 или 4 ст. 31 ст. уложения» [8]. У «Уложении о наказаниях» хабарництву надавали великого значен-

ня, своєрідно регламентували заходи впливу на це соціальне явище. Наприклад, якщо чиновник приймав «подарунки» або грошову винагороду за дії, які належали до його функціональних обов'язків і все виконував бездоганно, то такі дії називались «мздоїмством», покарання за таке порушення було порівняно м'яким. Якщо «подарунок» отримували після виконання «замовлення», то винуватець сплачував штраф, розмір якого не перевищував подвійної ціни подарунка – винагороди, а отримання винагороди до виконання певної дії вважалось більш серйозним порушенням, і за нього позбавляли посади [8].

Тогочасне французьке і бельгійське законодавство було більш ліберальним. Отримання матеріальної вдячності постфактум у цих країнах взагалі не було злочином. І навпаки, у кайзерівській Німеччині злочинцем вважався навіть поштар, який взяв «на чай».

Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» (1845 р.) не тлумачило поняття мздоїмство і лихоїмство. Було встановлено, що мздоїмство і лихоїмство це два головні види хабарництва. Так, якщо дія, за яку було одержано подарунок, не порушувала службового обов'язку, називалось мздоїмством, а якщо порушувались – лихоїмством. За уложенням, чиновник, викритий в мздоїмстві, підлягав лише грошовому стягненню, що поєднувалось з усуненням від влади.

За лихоїмство законодавець установив більш суворі санкції. Зокрема, якщо подарунок був одержаний чиновником для здійснення проступка, який суперечив державній службі, то винний притягувався до позбавлення всіх особливих прав і переваг або передачі до виправних арештантських відділень. Строк ув'язнення коливався від одного до трьох років. [8]

Імперське законодавство окреслювало зловживання двома визначеннями: як злочин і проступок. Вони являли собою категорії більш загального поняття «кримінальний злочин», яке тлумачилося як протизаконне діяння чи невиконання того, що «под страхом покарання предписано». Головною карою за злочин визначалося ув'язнення, а проступок – арешт чи штраф. Крім того, обидва види протиправних дій могли тягти за собою додаткові покарання у вигляді позбавлення всіх чи особливих прав статків, звань, титулів тощо [7, с. 5]

Деякі дії місцевого начальства, направлені на особисте збагачення, не порушували законодавства, а мали форму «особливої винагороди». Вказана риса деформувала звичне розуміння поняття «зловживання», породжувало відсутність у службовців чіткого уявлення про межі дозволеного і недозволеного законом. Діюча система самоуправління, яка культивувалась у другій половині XIX ст., мала низку недоліків,

які спонукали корупційні діяння. «Городовое положение 1870 г.» мало досить нечітко прописані норми, які врегульовували процедуру розподілу влад – місцевої представницької і адміністративної. Поєднання в руках голови обох влад суттєво послаблювало процедури контролю за персональним зловживанням влади. Залишалися розмитими і структурні зв'язки між думою і управою. Ст. 55 передбачала лише права думи визначати загальний порядок діяльності виконавчої влади. Крім того, органи самоуправління суттєво залежали від губернської адміністрації.

В 1862 р. практично дослівно повторювали те, що констатовалося у напрацюваннях Комітету. Причинами лихоїмства знову називалися недосконалість законів, низька матеріальна і фінансова забезпеченість державних службовців і неспівмірність злочинів і покарань. До цього додавалося й те, що причини корисливих злочинів слід шукати і в тому, що правосуддя не завжди знаходилося у надійних руках [4, с. 80 – 81]. Як бачимо, засобів боротьби з даними проявами знайдено не було. Сенат лише констатував, що в даних умовах «невозможно ожидать, чтобы и тяжущиеся, и делопроизводители не обращали в пользу свою трудности открыть общее их преступление» [5, с. 65].

В «Уголовное уложение» 1903 р. було автоматично перенесено всі норми о посадових злочинах із попереднього «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных» (1885 р.). Незважаючи на те, що більша частина його норм носила бланкетний характер, викликаючи труднощі і незручності при визначенні порушених пунктів тих чи інших правил, тієї чи іншої постанови чи статуту, тим паче, воно багато в чому було прогресивнішим від попереднього нормативного акта. Значно спростилася система побудови нового кримінального законодавства, скоротилася кількість статей, було сформульовано визначення посадової особи.

Протягом досліджуваних років були зроблені спроби виявити причини й умови, що породжували корупцію, а також ухвалені деякі нормативні акти, обмежуючі це явище. Однак всі приймаючі заходи, як правило, були односторонніми, носили характер тимчасових компаній. Найчастіше боротьба велася з наслідками, а не з причинами, і не було комплексного державного підходу в боротьбі з корупцією.

Російське законодавство не передбачало ніяких відтінків між злочинами, здійсненими із жадібності і користі і вимушеною крайністю та злиднями. Той, хто збагачував себе за рахунок виснаження держави, і бідний канцелярський службовець, який взяв у прохача кілька рублів, підлягали рівній відповідальності.

До відповідальності притягнути хабарника було непросто. Проглядалось кілька причин. Перша – це велика трудність довести

факт хабара, самого з таємничого із злочинів. Казнокрадство не завжди, але можна виявити і сказати, скільки хабарів і на яку суму було одержано тими чи іншими чиновниками. Наступна причина це здатність підозрюваного скористатися службовими і особистими зв'язками. І третя причина, це корумпованість самого апарату, на якого покладалося завдання викорінення корупції. Корупція виступала частиною національної ідентичності.

Нормою поведінки вважалося не порушення підпорядкуванню начальству. Даний стереотип властивий російській державності укорінювався і в Україні. Людський фактор хабарництва, відчуження та моральна невідповідність займаній посаді також спричиняли корупційні діяння. Навколо фігури чиновника складалося «коло відчуження»: поза стінами канцелярії натовп дрібних і середніх чиновників третирував «суспільство», в самій же канцелярії вони зазнавали нескінченного припинення від начальства, для якого підлеглі – бездушні речі».

При тотальному централізмі, ідеологія якого становила політичний ідеал царського режиму, контроль за діяльністю адміністративного апарату здійснювався тільки зверху і епізодично, його увага була сконцентрована в столиці, тому віддалення від неї свавілля і зловживання владою автоматично зростали. Дефекти соціального контролю при бюрократичному централізмі і нерівномірне насичення чиновниками окремих регіонів також сприяло поширенню корупції. Значна частина чиновництва, яке займало нижчі і частково середні «щаблі» соціальної піраміди, матеріально бідували, не мали гарантій зайнятості і відрізнялися нестабільністю положення. Коли хабарників залучали до суду, в якості свого

виправдання ті вказували саме цю обставину. Причини хабарництва полягали в матеріальній незабезпеченості чиновників, особливо, нижчих рангів, в неефективному соціальному контролі, відчуженні людей від суспільства.

Законодавство досліджуваних років суттєво обмежувало свободу економічних процесів. Тому хабарництво і виступало засобом їх розширення. Через корисну підтримку відкривалися нові фабрики і родовища, будувалися залізниці. Хабарництво виступало латентною функцією політичної влади, її устрою і функціонування. Воно існувало як спосіб своєрідної данини адміністративним особам що мали громадську і особливо політичну владу за надаєми ними пільги, « послаблення», поступки, казенні підряди і заклази, субсидії і гарантії тим, хто їм за це «віддячить». Потребуючі перерахованих послуг постійно шукали таких зв'язків. Внаслідок у суспільстві вкорінювалася думка про те, що владою можна користуватися для незаконного збагачення, а політичне угодництво це прямий шлях до збагачення. В суспільних елітах виховувалася звичка досягати багатства не шляхом енергії, винахідливості і труда, а звивистою дорогою прислужництва, політичного угодництва. Уряд у політичних цілях всіляко розвивав подібну психологію. Намагаючись «прив'язати» до себе міцнішими візми уряд крізь пальці дивився на збагачення при допомозі хабарів і державної скарбниці. [5, с. 67]

Висновки. Таким чином, корупція була хворобою не лише державного апарату. Вона переходила і в інші сфери діяльності: банки, приватні підприємства. Комерційний підкуп ставав нормою діяльності і передбачав незаконну винагороду службовцю установи, де без підкупу не хотіли давати кредиту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бенедиктов Н. Жилищная нужда чиновников // Спутник чиновника, - 1912, - № 3 – 4, - 17 с.
2. Голосенко И. «Феномен русской взятки»: очерк истории отечественной социологии чиновничества // www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article.php
3. Кирпичников А.И. Взятка и коррупция. СПб, 1997.– с. 189 - 352 с.
4. Кувалдин В.П. Как русские цари боролись с лихоимством // Чистые руки, 1991, - №1, - 98 с.
5. Константинов А. Коррупцированная Россия, - М.: ОЛМА Медиа Групп; ОЛМА – ПРЕСС, 2006, - 640 с.
6. Рубакин Н.А. Много ли в России чиновников ? // Вестник Европы. – 1910, № 1. – с. 220 с.
7. СЗРИ. СПб. 1885, т. 15, - с. 5
8. Уложения о наказаниях уголовных и «исправительных» (1845 г.)// <http://www.istorya.ru/referat/6279/1.php>

Стаття надійшла до редакції 13.02.2015

REFERENCES:

1. *Benediktov N. Zhilishchnaya nuzhda chinovnikov (Housing shortage officials). Sputnik chinovnika, - 1912, - № 3 – 4, - 17 p.*
2. *Golosenko I. «Fenomen russkoy vzyatki»: ocherk istorii otechestvennoy sotsiologii chinovnechestva («The phenomenon of Russian bribe»: A Short History of the sociology chinovnechestva). //www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article.php*
3. *Kirpichnikov A.I. Vzyatka i koruptsiya (Bribery and corruption). SPb, 1997.– P. 189 - 352 p.*
4. *Kuvaldin V.P. Kak russkie tsari borolis s lihoimstvov (As the Russian tsars struggled with extortion). Chistye ruki, 1991, - №1, - 98 p.*

5. *Konstantinov A. Korruptirovannaya Rossiya (Corrupt Russian)*. - М.: *OLMA Media Grupp; OLMA – PRESS*, 2006, - 640 p.
6. *Rubakin N.A. Много ли в России чиновников ? (Are there many officials in Russia?)*. *Vestnik Evropyi*. – 1910, № 1. – p. 220
7. SZRI. SPB. 1885, t. 15, - p. 5
8. Ulozheniya o nakazaniyah ugovolnyih i «ispravitelnyih» (1845 r.) (Of the Penal Code and Criminal «corrective» (1845). <http://www.istorya.ru/referat/6279/1.php>

Падалка Сергій Сергійович – магістр
Київський національний університет ім.Т.Шевченка
Адреса: 03680, м. Київ, пр. Академіка Глушкова, 4-Д
E-mail: seriogap@ukr.net

Padalka Serhiy Serhiyovych – master
T. Shevchenko national university of Kyiv
Address: 4-D, Academic Glushkov Av., Kyiv, 03680, Ukraine
E-mail: seriogap@ukr.net